

*İbn Arabî'de Tanrı'ya
İfade Etmek*

Expressing God in Ibn Arabi

Hacı Mustafa Mutlu¹

Abstract: Humans are beings who can and want to talk about God. Existence and cognition gain meaning through language and the meanings that arise from language. Imagining God beyond these meanings is impossible. Philosophers and theologians have emphasized that God should be perceived only as a supreme being using a language based on abnegation. However, pure *tenzih* [aacquittal] is an agnostic/unknowable attitude hidden within itself. Meanwhile, some movements (e.g., the *Mujassimah*, the *Mushabbihah*) perceive God through similarity using a language based on similitude. However, a similitude-based approach contains an anthropomorphic attitude in its essence. Using one aspect of this dual-based approach (i.e., perceiving God only as similar to the existence or only as exclusive of existence) leads one to a dead end. For this reason, the possibility of expressing God deepens in the context of the intersection of opposites. For example, philosophers and theologians overlook the affective and cognitive dimensions of human beings by confining discussions of God to a single dimension (e.g., *tanzih-tashbih* [transcendent-anthropomorphic], *zahir-batın* [external/manifest-inner.hidden]). Mere sanctification based on cognitive grounds and similitude based on affective grounds limits God. Treating these two contexts as universal, Ibn 'Arabî breathed new life into the linguistic

¹ Erciyes University, m.mutlu9492@gmail.com

expression of God. With the paradoxical language he used, Shaykh Akbar emphasized both the need to fulfill human beings' need to establish a sacrifice and the fact that God is a higher being than what is perceived with the affective dimension. The elements that bring these two together are God's absoluteness and human nature. By addressing these two aspects with a representational language, language is given a wider field of action. As a result, Ibn 'Arabī offered new horizons by showing that the possibilities and limitations of language and moving about in the wide field of language can be overcome with representational language.

Keywords: God, tanzih, tashbih, representation

Giriş

Tanrı hakkında konuşmanın ve zatı bilmenin imkân ve sınırlılıklarına dair yorumlamalar ilk çağ filozoflarına kadar uzanmaktadır. Tanrı'nın mutlak zatı, kendini olduğu gibi bilmeye imkân vermezken insanın kullandığı dil de Tanrı'yı aktarmaya ve anlatmaya güç yetiremez. Tanrı'nın bilinebilirliği ve hakkında konuşulabilirliği farklı açılara sahip olmakla ele alınması gereken temel bir problemidir. Bu farklı yönleri hem filozof ve kelamcılar hem de fikrini savunacağımız İbn Arabî tarafından değerlendirmek gerekmektedir. Bu problemi derinleştirdikçe karşımıza farklı akım ve yaklaşımlar da çıkmaktadır. Günümüzde din dili ekseninde tartışılan Tanrı'yı ifade etmenin imkânını, İbn Arabî'nin tenzih ve teşbih diline getirdiği dengeyle tekrar gündemimize almak elzemdir. Bu çalışmada İbn Arabî'nin Tanrı hakkında konuşmanın imkânına bakış açısını, dilin imkân ve sınırlılıklarını nasıl değerlendirdiğini ve konuyu diğer yaklaşımların nasıl ele aldığını izah etmek hedeflenmektedir.

Tenzih ekseninde Tanrı hakkında konuşmak

Dil ve varlık Tanrı'yı kuşatamadığı için O'nun hakkında en makul yaklaşım; zatının âcize benzemediğini itiraf etmek ve müstağni olduğunu ifade edecek dili inşa edip kullanmaktır. Tanrı; bilinen ve gözlenen varlığın aksine, aklın ve dilin sınırlarını aşan yüce varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Deneylenebilir olan her varlık aklın ve dilin ekseninde yorumlanmaya ve üzerine konuşulmaya müsaittir. Tanrı ise zatı ve aşkınlığı bağlamında bilinir ve sınırları belirli alana hapsedilir değildir. Tanrı hakkında üretilen her söylem bir alt basamak olan madde âleminin imkân ve sınırlılıkları içinde kalmaktadır (Soykan, 2016). Bu imkân ve sınırlılıklar dilin oluşmasını ve gelişmesini sağlayan temel etkidir. Dil varlığın kuşatıcısı olduğu gibi varlıkta dilin doğmasına ve hayatta kalmasına vesile olan temel unsurdur. Doğal düzlemde varlık nihai noktasına eriştiğinde veya insanlar tarafından kullanılmadığında dildeki karşılığı olan kavram da yok olmaya mahkûmdur.

Dil ve deneylenebilir olan varlık âleminin sınırlarını aşan, aşkın varlık hakkında üretilen dil, sınırlı kalmaya mahkûmdur. Böylece Tanrı olduğu gibi bilinemez, bildiğimizi sandıklarımız ise bilinenden yani varlıktan yaptığımız çıkarım ve değerlendirmelerden meydana gelen olumsuzlayıcı tutumlardır.

İnsanın Tanrı hakkında konuşurken zorlanmasındaki faktörlerden bir tanesi, dilin muhtevayı taşıyabilmesindeki kapasitesinden kaynaklanmaktadır.

Her cümle karşıya iletmek istediği anlamı kendi kurgusunda zapt eder. Tanrı hakkındaki her söylem de Tanrıyı mukayyet altına almakla sonuçlanır. Bu nedenle Tanrı ancak yüceliği ve aşkınlığı üzerinden algılanıp bilinmelidir.

Tenzih dili, kendi içerisinde acizliğin itirafı ve hakkın yüceliğinin savunuculuğudur. (en Nablusî, 1995/2003). İbn Arabî filozof ve kelamcıların bu tutumunu da tamamen hatalı kabul etmez. Bu nedenle bu tavra yeni bir boyut kazandırır (Demirli, 2015). Tenzih ile sakınılan, dilin kısılacında Tanrı'nın varlıklar ile bağdaştırılamazlığı ve yanıltıcı çıkarımlardan kaçınma durumudur. Zatın gerçekliği, dilin muhtevasına hapsedilemeyecek kadar yücedir. Cenabı Hak mutlak yetkinlik bakımından eşi ve benzeri düşünülmemeyendir. İnsanın kavrayıp söyleyemediğindeki tedbiri tenzih ile neticelenmektedir. Tenzih dilinin karakteristik yapısı sıfatlarda ve fiillerde/eylemlerde Tanrı'nın yetkinliğini ve birliğini ortaya koymaktır. Tenzihî olarak Cenabı Hak hakkında konuşmak O'na dair ikilik ve çokluk barındıran her düşünceyi ve söylemi geçersiz kılar.

Tenzihî dil, Tanrı'yı varlıkların taşıdığı eksikliklerden münezze kılma ve bilinen her üstün sıfatla anlatma çabasıdır (Koç, 2013). Tenzih diliyle filozof ve kelamcılar Tanrı ve varlık arasında net ayrıma giderek Tanrı'nın maddesel varlık gibi algılanmasının önüne geçmeye çalışmışlardır. Onlara göre insan, Tanrı'yı ancak aşkınlığıyla bilebilir. Filozoflara göre Tanrı hakkında nihai bilgimiz, O'nun yaratılan varlıkların özelliklerinden münezze olduğudur (Az, 2017). Kavramlar ancak Tanrı'nın yüce zatının, varlık gibi algılanmamasına ve üstünlüğüne hizmet edebilir. Böylece insan Tanrı hakkında sadece değillemeler ve methiyeler dili olan tenzih dilini kullanabilir.

İbn Arabî'ye göre Mutlak, zihin dışı bir sırdır, O'nun zatından ancak tenzih diliyle konuşulabilir (İzutsu, 2003). Tillich'in ifadesiyle "Hakikaten nihai olan, sonlu âlemi sonsuz şekilde aşar." Tanrı aklın sınırlarına indirgenecek veya herhangi bir varlıkla ortak paydada buluşabilecek bir varlık değildir (İbn Arabî, 1231/2017). "Âlemdaki varlıklar korku isteksizlik ve sevgiyle nitelenirken Allah öyle bir halden münezzehtir. Çünkü O kendinden korkulan, umulan, dilekte bulunulan ve dilerse icabet edendir" (İbn Arabî, 1231/2017).

Tenzih yaklaşımıyla Tanrı'nın varlık gibi zamana hapsedilemeyen, zamandan etkilenmeyen bir varlık olduğu da savunulur. O'nun oluş bozuluş âlemindeki cisimlerin maruz kaldığı değişmeye ve yok olmaya mahkûm varlıklara benzemediği savunulmaktadır. Böylece Tanrı'nın zaman ve mekân üstü varlık olduğunu kabul etmek gerekmektedir (Natanzî, -/2012). Tanrı

bütün şekil ve algıların üstündedir. Zatın tenzih yönünden bilinmesinin sebebi O'nun yaratılmışlara benzememesi ve kuşatılmamasıdır.

İnsan temel fizik yasalarıyla açıklanamayacak kadar yüce olan Tanrı ile karşı karşıyadır (Dworkin, 2013/2013). Acziyeti; kendinin, bilginin ve dilin sınırlılığından kaynaklanan güçlükten kaynaklanmaktadır. Akıl ve duyular sınırları belirlenmiş âlemin bilme ve idrak etme araçlarıdır (Keklik, 1966). Akıl duyulardan aldığı bilgiler üzerinden işlem yapar. Fakat Tanrı bu sınırlandırılmış bilgi akışından münezzeh olduğundan, O'nun hakkında bilme edini mi istenilen düzeyde gerçekleşmemektedir. İlahi hakikatin bilinen sınırların ötesinde olması sebebiyle insan tasvir ve tarifte acze düşmektedir.

Tanrı hakkında aşkınlık vurgusu ve ne olmadığının ortaya konulma çabası nedeniyle tenzih dilinin bilgi verici yönü kısıtlıdır denilebilir. Tenzihî dil, insanın hakikatle özdeşleşmesinin önüne set çekerek yeni bir dil ve anlam kurgusunun meydana gelmesine; Tanrı ile kurulan bağın derinleşmesine izin vermez (İzutsu, -/2005). Böylece insan öngörülemez bir boşluğa sürüklenir. Tanrı hakkında genelleme yapmak insanı sahih bilgiye ulaştırmadığı gibi öznel olarak hakkında bilgi edinilemediği takdirde karamsarlığa da sürükleyebilmektedir. Aslında değillemeler üzerinden kurulan tenzih diliyle varılmak istenen noktadan uzaklaşılarak tanımlanmak istenen şey tanımsız bırakılmaktadır.

Tenzih dili, Tanrı'nın zatını aşkınlık ekseninde zapt ederek konuşulabilmenin imkân ve sınırlarını daraltmaktadır (Murata, 1992/2019). Tanrı salt mutlak yönüyle bilindiğinde insanın Tanrı tasavvuru, agnostisizme ve deistliğe doğru kaymaktadır. İnsan bilmeye ve anlamlandırmaya ilk etapta somutlaştırıcı boyutla başlamaktadır. Zihin varlığı tasavvur edebilmek için buna ihtiyaç duyar. Fakat konu Tanrı hakkında konuşmaya geldiği zaman durum biraz daha karmaşıklaşır. Bunun farkında olan filozof ve kelam ehli, Tanrı'nın soyut olarak kalmasına hizmet eden tenzih dilini kullanmayı tercih eder. Bu yaklaşımı değerlendiren İbn Arabî, tenzih esaslı yaklaşımı kullanan felsefe ve kelamcılar Tanrı'yı mukayyet altına alanlar olarak eleştirir. O'na göre de Tanrı zatıyla ve dilin imkân ve sınırlılıklarıyla ayrıca aklın ve duyuların potansiyeli dâhilinde bilinemez. Fakat bu bilinmezlik sadece zatına ait bir durumdur. İnsan tarafından Tanrı hakkındaki sıfatlar ve ilahlık boyutu bilinebilir. Ayrıca sadece olumsuzlama dili insanın Tanrı ile arasında kurabileceği bağı da sekteye uğratar (Koç, 2013). Bilinemeyen varlığa nasıl ibadet edilebilir? Bu bağlamda İbn Arabî salt tenzih eksenli dile yeni bir bakış açısı getirme

girişiminde bulunur. O sıfatlara sahip, hakkında konuşulabilen Tanrı'yı bilinmemeye mahkûm Tanrı algısından üstün ve daha doğru bir yaklaşım olarak kabul eder. Böylece yeni ve yeniden Tanrı algısı ortaya çıkar.

Şirk batağına saplanan halkı karşısında Hz Nuh (a.s), tenzih dilini sıkça kullanmıştır. Tanrı'yı cisimsel algılayanlar karşısında haklı mücadelesi kısmen kabul edilebilir olsa da İbn Arabî bu tutumu nispeten eksik olarak değerlendirmiştir. İbn Arabî Tanrı'nın sadece mutlak olarak algılanmasını doğru bulmaz ve yetersiz olarak değerlendirir (İbn Arabî, 1233/2013). Şeyhi Ekber'e göre insan Tanrı'nın varlığını ve birliğini akıl yordamıyla bilebilse de bunun ötesinde olan bilgiye ancak vahiy ve keşif yoluyla erişebilir. Aklın yetersizliğinden dolayı insan Tanrı'yı bilmede peygamberlere ve onları takip eden sâlih insanlara ihtiyaç duymaktadır (El Kayserî, 1988/2013).

İbn Arabî zat hakkında bilgiyi salt aklından alan kişiyi ve bilginin kaynağı olarak sadece akıllı kabul edeni aciz olarak değerlendirmektedir. Çünkü akıl sınırları belirlenmiş olan ve Allah'ı bilme noktasında insanı bağlayan konumda bulunmaktadır. İbn Arabî'ye göre akıl sahipleri (filozof ve kelamcılar) Tanrı fikri hakkında ihtilaftadır. Çünkü akıl insanı farklı duraklara götürür (İbn Arabî, 1231/2017). Her insan kendi bilgi ve deneyiminden yola çıkarak Tanrı fikri edinir. Zira rasyonel akıl penceresinden bakıldığında, akıl ile idrak edilemeyecek bir şey yoktur (Bolay, 1990). Tanrı'yı da aklın sınırlarına dâhil etmek insanı felsefi boyuttan inanılan Tanrı'ya ya da akılla ulaşılmadığında agnostik tavra götürmektedir. İki uca savrulması muhtemel olan durumda insan zor bir durumla karşılaşmaktadır.

Teşbih ekseninde Tanrı hakkında konuşmak

Dil suretleri sonsuz şekilde aşan hakikati kendi imkânınca görünür, bilinir ve anlaşılır kılmaktadır (Koç, 2013). Diğer bir deyişle suretsiz olanı suret vasıflarıyla ilişkilendirmeye çalışmaktır. Dil; insanın varlık âlemi ile görünür olmayan âlem arasındaki bağı kuran bir köprü görevi üstlenir. Teşbih diliyle Tanrı daha kolay algılanabilir hâle gelse de cisimsel olarak algılanma problemi ile de karşı karşıya kalmaktadır. Fakat soyut olan, somut varlıkların yerine kullanılan kelimeler ve onlardan doğan anlamlar olmadan anlaşılamaz.

Akl, gözlem alanının sınırlarına dâhil olan veriler üzerinde işlem yapar. Bu durum aklın sınırıdır (Sevim, 1997). Fakat metafizik alan duyu verilerinin ötesindedir. İnsan bilme ve anlama noktasında kavramlara ve varlığa ihtiyaç

duyar. Varlığın algılanması benzetmeler yoluyla kurulan ilişki üzerinden gerçekleşir. İnsanın algısını şekillendiren varlık olduğu gibi varlığa da anlam kazandıran ve anlam veren insanın ta kendisidir. Bu karşılıklı etkileşimle gerçekleşen anlam serüveni, Tanrı'yı algılama serüveninde insanı bazı durumlarla karşı karşıya getirir. Bu durumların ise kişiyi varlığın olduğu gibi bilinmesinden uzaklaştırarak gerçekliği çarpıttığı söylenebilir.

İlk olarak bilinmelidir ki teşbih soyut olanı somut olana benzetme ve algılama teşebbüsüdür. Tanrı da tıpkı bunun gibi maddesel âlemin enstrümanlarıyla algılanmaktadır. Mutlak Zat'ın varlıkla benzerlik zemininde değerlendirilmesi, Zat'ın insan zihninde resmedilmesine/canlandırılmasına olanak sağlamaktadır. Zatın bu nevi bilinişi, insan zihnine eğilmiş ve öngörülebilir Tanrı algısını doğurmaktadır. Kimi akımlar Tanrı'nın algılanmasında teşbih içerikli dili ve yaklaşımları kullanır. Sözelimi mücessime, müşebbihe ve haşbiyye bunların bazılarıdır. Teşbihte amaç algılanın berraklaştırılması ve kolay hâle getirilmesidir. İnsanın algı ve duyu sınırlılığı bu durumu mecbur kılar. Tanrı'nın zatı ve sıfatları bu algılama ve aktarma sürecinde etkin rol oynar. Sözelimi Tanrı 'işitendir' denildiğinde işitme eyleminin yola çıkış noktası işiten varlıklardır. Fakat Tanrı için işitme bağlamında bütün sıfatlar için söylemek gerekirse, Tanrı her sıfatın başlangıç noktasıdır.

Tanrı hakkında kullanılan dil insanbiçimci boyutta kaldıkça yeni Tanrı figürleri ve efsanelerin doğmasına neden olabilir. Çünkü her şeyin ölçüsünü insan olarak belirlemek insanı insanla hapsetmek demektir. O hâlde Tanrı hakkında yapılan aşırı teşbih sonsuz sayıda yanlış mefkurelerin ortaya çıkmasına neden olabilir (Chittick & Murata, 2010/2015). Teşbih dilini salt yaklaşım olarak savunmayı İbn Arabî sağlıklı bir tutum olarak değerlendirmez. Teşbih dilinde ısrar ve yanılğı, insanın Tanrı hakkında şirke saplanmasına neden olmaktadır. Yine bu tutumla Tanrı belirli bir alana hapsedilerek bilinen âlemin enstrümanları alanında zapt edilmektedir. Fakat Tanrı kendi olmak bakımından bu boyutu sonsuz defa aşmaktadır. Çünkü Tanrı herhangi bir varlıkla kıyaslanamayacak kadar aşkın ve yücedir (Kutluer, 2013). Teşbih dilinden doğacak sonuç; Tanrı'nın varlıklar üzerinden bilinmesi ve antropomorfist algıdır. Tanrı varlık üzerinden algılandığından sonuç olarak ona indirgenmektedir. Tanrı'nın sıfatları varlıkların taşıdığı gibi taşınması da düşünülemez. Bizim bildiğimiz, bilğimiz ve duyu ve algılarımızın sınırı kadardır. Ama Tanrı bu sınırlar içerisine doğrudan veya dolaylı olarak dâhil edilemez.

"Antropomorfik yaklaşımlar dinlerde kaçınılmaz olarak bulunmaktadır. Fakat iki ağızlı bıçak gibidir. Antropomorfizm zorunlu olarak çelişkileri de

beraberinde getirir...” (Schuon, 1953/2013). Mutlak Zat’ insan üzerinden yapılan atıf ve isimlendirmeler aslında O’na tekabül etmezler.

İbn Arabi Tanrı’yı salt varlıkların taşıdığı anlam üzerinden algılayanları da sert bir dille eleştirir. O’na göre dil her ne kadar aktarma ve anlatma da güçlük çekse de Tanrı ile insan arasında doğrudan benzetmeye gidilemez. İnsanın taşıdığı sıfatlar Tanrı’dan alınmış birer yansımadır. Sıfatların ve varlığın temel kaynağı Tanrı’nın kendisidir. O nedenle varlığın taşıdığı özellikleri Tanrı’ya atfetmek ve Tanrı’yı insan gibi algılamak hatalıdır. Dilin kendinde barındırdığı anlam modları Mutlak Zat’ın mahiyetinin derinliğine inemez. Mutlak Zat da sıfatların salt anlamlarına indirgenemez. Her tanım ve sıfat kendi içinde sınırlandırma ihtiva etmektedir. Tanrı hakkında kullanılan sıfatlar zıtlık bakımından O’nun sınırlandırılmayacağını, bir alana hapsedilemeyecek kadar yüce olduğunu ortaya koyar. Beşerî dilin insanbiçimci alanda kalması Tanrı fikrinin insan boyutundan öteye gidememesi demektir. Dolayısıyla bu durum sebebiyle Tanrı algısında yanılsamalar meydana gelmektedir.

Aynı zamanda Hakk’ın somut varlık gibi algılanması, O’nun zamanla herhangi bir varlık gibi dış faktörlerden etkilenen ve değişime uğrayan bir varlık gibi algılanmasına neden olabilir. Bu nedenle Tanrı’dan somut bir varlığa benzer şekilde bahsetmek doğru değildir.

Tanrı’yı Algılamakta ve Konuşmakta Sıfatların ve Sembollerin Önemi

İnsan, varlığı şekil ve isimlendirme üzerinden imleyerek algılayıp kategorize eder. Sınıflandırılan her varlığın hıfzedilmesi ve hakkında daha kolay tasavvurda bulunulabilmesi için semboller ve kavramlar kullanılır. İnsan bu bağlamda kurduğu anlam örgüsü ile diğer varlıklardan ayrışır.

Tanrı kendi bildirisinde sıfatları ve sembolleri kullanarak kendisinden insanlara hitap eder. Yani Tanrı kendi hakkında bildirisini, insanın algısı ve kullandığı toplumsal dil üzerinden kurgular. Dilde kullanılan sıfatlar; insana kendisinden haber veren Tanrı tarafından, ilahi öğretilerinde de kullanılmaktadır. Bu durum analogik yolla sıfatların Tanrı için de kullanılabildiğini göstermektedir. Şayet Tanrı hakkında kullanılan isimler ve sıfatlar olmasaydı Tanrı, insan tarafından bilinemeyen ve idrak edilemeyen olarak kalacaktı. Böylece Tanrı insan tarafından daha kolay bilinir ve betimlenir hâle gelmektedir (Karadaş, 2018).

Tanrı hakkında kullanılan sıfatların kaynağı şeriatıdır. Tanrı hakkında kullanılan sıfatlar ve isimler bize kendisi tarafından şeriat yoluyla bildirilmiştir (İbn Arabî, 1231/2017). Şayet Tanrı kendi hakkında bilgi vermeseydi insan Zat'ı tanıyamaz ve isimlendirmekte güçlük çekerdi. İnsanın dış varlığa dair bilgisi, varlığın taşıdığı özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bir varlığın bilinmesi; insanın onu isimlendirmesi, kategorize etmesi ve kayıt altına alması ile mümkündür. “Tanrı söz konusu olduğu zaman yapılan iş, bir bakıma isimlendirilmeyeni isimlendirmektir” (Koç, 2013). Tanrı'nın sıfatlanması ve isimlendirilmesi kendisi açısından bir zorunluluk değilken insanın O'nun hakkında bilgiye erişebilmesi açısından elzem bir durumdur.

Sıfatlar Tanrı'nın ilah/meluh boyutunun bilinir kılınmasıdır. Mutlak Zat, münezzehe iken ilah olan Rab, sıfatlar ve kullanılan semboller ile bilinmeye ve idrak edilmeye müsait hâle gelir. Şeyhi Ekber zaman ve mekân üstü âlemi akledilebilir ve anlaşılabilir kılmak için sıkça sembolik ve paradoksal ifadeler başvurur. İnsanın bilişsel ve duyuşsal algısının temelinde sıfatlar ve semboller kendi imkânınca hizmet eder. İbn Arabî sıfatların Tanrı'nın algılanmasında önemli bir rolünün olduğunu farkındadır. Çünkü ilahi sıfatlar Tanrı'nın bilinmesinde ve idrak edilmesinde temel vesilelerdir. İlahi isimler çokluk barındırır da hepsi Tanrı'nın zatında ehadiyyeti ve tekliği temsil etmektedir. Onlara Rahmaniyyet katında varlığa tecelli etme imkânı veren Tanrı'dır (Camî, 1481/2016). Varlıkta meydana gelen tecelliler ilahi isimlerin Rahmaniyyeti nedeniyle ortaya çıkar ve Rububiyetten tecelli ederler (Schaya, 1981/2017). Cenabı Hak kesrette vahdeti, vahdette ise kesreti cem edip meydana getirendir. Şeyhi Ekber açısından bu durum ‘metafiziksel hayret’ olarak ifade edilmektedir.

İlahi sıfatlar varlık ve Tanrı arasında bilginin ve var olmanın köprüsünü kurmaktadır. İki şey arasında var olduğu düşünülen ortak yön haklarında benzer algının doğmasına ve konuşulmasına imkân verir. Daha açık bir söylemle Tanrı ve insan arasında kurulan benzerlik algısı, Tanrı hakkında insanın konuşmasına ve algısının derinleşmesine imkân tanımaktadır.

Semboller batın olan hakikatin zahir alana taşınmasından yani bilinir olmayanın daha kavranabilir olması için çabalamadan doğmaktadır. Tanrı hakkında kullanılan sembolik ifadeler O'nun bilinmesini ve algılanmasını daha mümkün kılar. Sembollerin uygun amaca ve anlama hizmet etmesi ve doğru kullanılması gerekmektedir. Sembolik ifadeler Tanrı'yı kuşatamaz ama kendi imkânınca ondan haber verir. Sıfatlar varlığın ne olduğunu ve

nasıl olduğunu tanımlayarak insanın daha kolay algılamasına ve bilmesine imkân verir (Yiğit, 2016).

“Müslüman düşünürler, Allah’ın isimlerini üç kategoride değerlendirmişlerdir. Onlara göre Tanrı’nın bazı isimleri O’nun ne olmadığını söyler, ikinci gruptakiler O’nun ne olduğunu ifade eder, üçüncüler ise Allah’ın âlemle nasıl bir bağ içerisinde olduğunu anlatır” (Chittick& Murata, 2012/2015).

Âlemdaki varlığın gerçeği Tanrı’nın sıfatlarından kaynaklanmaktadır. Her varlık Tanrı’dan izler taşıyarak O’nun hakkında fikir edinimine yol açar (Demirli, 2015). Âlemdaki tecellinin yani varlığın ortaya çıkışındaki temel aksiyon, ortaya çıkan varlık üzerinden idrak edilir. Bu sayede insan Tanrı hakkında fikir edinir. Bu fikrin meydana gelmesinde varlığın taşıdığı sıfatların ve varlığın özelliklerinin önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Sıfatları algılarken varlığın taşıdığı anlam ile Tanrı’nın taşıdığı anlam arasında sadece dilsel bir benzerlik bulunur. Eylemsel ve boyutsal hatta imkân cihetinde herhangi bir müştereklikten bahsedilemez (Koç, 2013). Sıfatlar ve sembolik ifadeler Tanrı hakkında kullanıldığında kâmil anlamları kendi etrafında cem ederken, nakıs ve aşağı kabul edeceğimiz manalardan da münezzeh kılar. Bu vesileyle kullandığımız her sıfat bizi mutlak kemale götürmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Tanrı hakkında kullanılan sıfat ve sembollerin temel kaynağı O’nun nihai olan zatıdır. Zat’tan ayrı bir eylem ve sıfat düşünmesi müstahildir.

Uzlaşımçı Bir Dil Olan Temsil ile Tanrı Hakkında Konuşmak

Dil insanın sonlu ile sonsuz arasında bulunan varlığa anlam kazandırma amacıdır. Ayrıca sonsuz olanın sonlu alanda belirlenmesi de dil aracılığıyla mümkün hâle gelmektedir. Tanrı hakkında kullanılan her niteleme onu anlatmakta yetersizdir. Kendisi hakkında kullanılan atıflar ‘hem o/o değil’ (Chittick, 1989/2016). tutumuyla sonuçlanmaktadır. Teist bir yandan Tanrı hakkında sınırlılıklardan kaçınırken diğer yandan onunla arasındaki varoluşsal mesafeyi kapatma niyeti içerisinde.

Tenzih ve teşbihten doğan sakıncaları törpülemenin ve yeni bir dil etrafında toplanmanın zaruriliği aşikârdır. Bu durumun farkında olan İbn Arabî nitelikleri olmayan Tanrı fikrinin karşısına nitelikleriyle bilinen Tanrı fikrini koymuştur (Demirli, 2015). Fakat bununla yetinmeyip iki farklı ucu tümel

düşünmeye çalışmıştır (İbn Arabî, 1231/2017). Yani Tanrı'nın ve insanın iki boyuta sahip olduğu fikri daha doğru bir tavidir. Demek ki, Tanrı hem mutlaklığıyla bilinemez olarak karşımıza çıkarken hem de ilahlık boyutunda sahip olduğu sıfatlarla bilinebilir. İnsan da Tanrı'ya akılla salt çıkarım yaparak ulaşamazken hayal ile bilinmezliğin bir adım ötesine gidebilir.

İbn Arabî bu iki boyutun Tanrı'yı ifade etme ve aktarmada daha keml bir adım olduğunu vurgular. Ona göre temsil dili bizim algımızı bir adım daha öteye taşıyarak Tanrı hakkında daha kabul edilebilir bir konuşma imkânının ortaya çıkmasını sağlar. İnsanın akıl, duyu ve dil bağlamında sıkışmışlığını hayal ve benzetmelerle gidermeye çalışır. Bunun yanında da insanın acizliğini daima vurgular (Karadaş, 2017). Bu iki denklemi yanlış kuranlar salt bir boyutu anlamakla alt basamakta kalmaya veya yanlış algı içinde kalmaya mahkûmdur.

“İnsanın somut veri olmadan bir şeyle ilgilenmesi mümkün değildir. O hâlde nihai ilginin objesi bir yandan somut olmalı, diğer taraftan da somut olanı aşmalıdır” (Tokat, 2012). Tanrı hakkında konuşmayı tenzih/aşkın, teşbih/içkin bağlamında değerlendiren yaklaşımlar bulunmaktadır. İbn Arabî açısından söylemek gerekirse aşkınlık ve içkinlik sınırlılık barındıran Tanrı'yı ve insanı mukayyet altına alan bir durumdur. İbn Arabî'nin ifade etmeye çalıştığı husus probleme çok boyutlu bakabilme gerekliliğidir.

İnsan bilişsel ve duyuşsal yöne sahip bir varlıktır. Duyuşsal alan bilişsel alana bilgi taşır. Sözelimi bu alanda meydana gelen bir bozulma bilginin niteliğini bozar. Dolayısıyla insan somutun ve soyutun gerilim hattında bulunur (İbn Arabî, 1231/2017). Teist, inancını açıklamak ve Tanrı hakkında konuşmak için algılanabilen bilgilere ihtiyaç duyar. İbn Arabî'ye göre bunun kaynağı başta da ifade olunduğu üzere şeriattır. Şariat karşısında akıl hayrete düşer. Çünkü Tanrı'ya nispet edilen sıfatları makulleştirmekte güçlük çeker.

Tanrı'yla alakalı yapılan değerlendirmelere bahsedilen hususlara ek olarak dil ve insan boyutundan da bakmak gerekmektedir. İnsan Tanrı hakkında konuşurken tamamen soyut ya da tamamen somut dil yöntemlerini benimseyebilir. Yani akılcı bir yaklaşımla tenzih doğru bir dil kullanımı iken hayal ile teşbih dili kullanılır. Bu iki farklı dil oyununu İbn Arabî kapsayıcı olarak ele almaya çalışarak Tanrı'nın ve insanın iki boyutlu olduğunu ortaya koyar. Daha açık bir söylemle ifade etmek gerekirse bu iki boyut Tanrı'nın zatının gaipliği ve ilahlık makamı ve insanın akıl ve hayal arasında bilişsel ve duyuşsal algısıdır. Böylece daha makul yapıya sahip bir dil kurgusuyla insan kendisini var eden yaratıcı hakkında bilgiye erişir.

Tanrı'nın kendisini insana bilinir kılması için hem insanın diline hem de şekilsel düzleme yani varlığa ihtiyacı vardır (Schaya, 1981/2017). Yani bilinen maddesel âlem Mutlak Zat'ın insanın idrakine yaklaşmasına ve sıfatların meydana gelmesine olanak sağlayan bir alandır. Mutlak herhangi bir şekle ve matematiksel olarak bilinen boyuta sahip değilken onun tecellisi şekilsel ve tasarımsal madde de ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın zatı bizden mutlak bağımsızlığı ile varken, O'nun idrak edilmesi insan gerçeğinden bağımsız değildir. Tanrı'yı anlamak ve idrak etmek, imkânsız gibi görünen zamansal ve mekânsal boyutu aşmak demektir. Teist için Cenabı Hakk olmadan kesrete konu olan varlıktan söz edilemez. Hakk varlığın meydana gelmesini sağladıkça daha bilinir hâle gelmekte kendi zatında ise gizli kalmaktadır.

Tanrı'dan bahsederken kendinden daha aşağıdaki varlıklarla bağ kuran, onları yöneten bir varlık olarak söz ederiz. Tanrı âlemle hem ontolojik olarak hem de epistemolojik olarak bağ içerisindedir (Deniz, 2010). İnsan karakteri ve mizacı gereği varlıkla üns kuran bir yapıdadır. Hakikat dil ile aktarılmaktan yüce ve bilinmeye açık hâlde bulunmasaydı, insanın anlam arayışı ve hakikatin takip edilmesi kendi özünde cazibesini yitirebilirdi (Koç, 2013).

Her insanın algısının ve tasavvur gücünün farklı olması insan sayısınca Tanrı fikrini ve algısını doğurmaktadır. İbn Arabî bu durumu ilahi mu'tekad olarak izah etmektedir. Ona göre her insan kendi algısınca bir Tanrı fikri meydana getirir ve ona ibadet eder (Demirli, 2015). Ayrıca her insan yaratılış ve kabiliyet bakımından da birbirinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle varlık ve Tanrı hakkında farklı sonuçlara ve bilgilere ulaşmaktadır (Karadaş, 2018). Böylece denilebilir ki "her insan aklının doğurduğu Tanrı inancına kendini yakın hisseder ve ona ibadet eder" (İbn Arabî, 1231/2017).

Tanrı için en kabul edilebilir söylem, O'nun ne varlıkla aynı olduğunu ifade etmek ne de varlıktan tamamen gayrı olduğunu dile getirmektir. Aslanan bu iki uç arasında makul bir yol benimseyebilmektir (Chittick, 2007/2017). Çünkü Tanrı varlıktan hem aşkın hem de varlıkla içkindir. Kendisi olmak bakımından batın ama varlıkla açığa çıkarak zahir olandır.

Her varlık Tanrı'dan izler taşıyarak kendi nispetince O'na delil olmaktadır. Her suret hakikatin cisimsel gerçekliğidir. Eşya Tanrı'dan bağımsız gerçekliğiyle var olamazken Tanrı eşyadan bağımsız bir şekilde mevcuttur. Sıfatların ortak kullanımı nedeniyle varlık ile Tanrı arasında müştereklik vardır. Bu müştereklik aynı olarak algılandığı zaman, ortaya panteist yanılğı ortaya çıkmaktadır.

İbn Arabî'ye göre Tanrı'nın kendini insanın nitelikleriyle nitelendirmesi, insana hem anlam alanı açması hem de insanın duyuşsal ve algısal alanına hitap etmesi açısından önemlidir. İnsanın Tanrı suretinde yaratılması, Tanrı'nın sıfatlarını kendi nispetince taşımasına ve yansıtmaya imkân tanımaktadır. Kul böylece Tanrı'nın hakikatini taşıyan bir alana ve imkâna dönüşmektedir. İnsanın kendini kemal boyuta taşıması da bu sıfatlarda derinleşmesi ve bütünleşmesiyle mümkündür.

Tanrı'nın zatı; kullanılan dili ve bu dilden doğan temel algıyı belirleyen temel etkidir. Tanrı hakkında kullanılan ifadeler, insanı hakikate yaklaştıracak gibi yanılgıya da düşürebilmektedir. Dolayısıyla Zat hakkında kurulan cümlelerin ve kullanılan kavramın azami dikkatle seçilmesi gerekmektedir.

Tanrı toplumsal kabulleri de dikkate alarak gönderdiği vahyi toplumun kullandığı anlam ve manaya indirgemektedir. Fakat kullanılan dil ve mana vahiy ile yeniden teşekküle uğramakta ve Tanrı adına yeni bir anlam alanı açmaktadır. Tanrı bildirisini insan diliyle insana aktarmakta ve kullanılagelen dilin kalıbına uyum sağlamaktadır. Tanrı bilinen âlemin imkânları ve diliyle, dilin ötesinde olan âlemden bilinen aleme taşınmaktadır. Böylece dil meta âlemi fizik âlemine ve zihne taşıırken bir yandan da metafizik âlemi an'da sınırlar/donuklaştırır.

Sonuç

Tanrı'yı anlamaya ve ifade etmeye dair yapılan her yaklaşım insanı farklı duraklara götürmektedir. Her perspektif kendi açısından bizlere yenilikler kazandırdığı gibi kimi zaman kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir. Bu üçlü sacayağının ilk boyutu Tanrı'nın mahiyeti ve ulûhiyeti, ikinci boyutu insanın duyuşsal ve bilişsel yapısı, son olarak dilin imkân ve sınırlılıklarıdır.

Dil bu pencerenin diğer yönü olmakla bazı imkân ve sınırlılıklara sahiptir. Varlığı tarif ve tanımlamak için kullanılan dilin, Tanrı hakkında da kullanılması insan bazı problemlerle karşı karşıyadır.

Tanrı'nın zatının bilinmeye çalışılmasında kullanılan ilk yaklaşım filozof ve kelimcilerin benimsediği tenzih esaslı yaklaşımdır. Onlar Tanrı'nın zatını mutlaklık yönünden sadece mükemmel olarak bilip tasavvur etmeye çalışmaktadırlar. Tenzih esaslı dil ile Tanrı, varlıktan münezze ve bâtın olarak tanımlanır. Bayağı sıfatlara ve özelliklere sahip olduğu asla düşünülemez. Varlık gibi oluş ve bozuluşa, değişmeye ve yok olmaya mahkûm kabul edilmez.

Tanrı sadece aşkın ve üstün sıfatlarla tanımlanır ve ifade edilir. Yani, Tanrı hakkında yalnızca üstünlük dili kullanılmalı ve O'nun herhangi bir varlığa benzemediği vurgusu sıkça dile getirilmelidir. Tenzih diliyle insan, Tanrı karşısında acziyetini ifade ederek kendisini yanlış algılardan Tanrı'nın da yanlış tasavvur edilmesinden sakınmaktadır.

Tenzih esaslı dile başka bir boyuttan bakıldığında da insanı bazı açmazlarla karşı karşıya bırakmaktadır. İbn Arabî bu nedenle tenzih esaslı dili Tanrı hakkında kullanılacak yegâne ve tek dil olarak kabul etmez. O'na göre Tanrı'nın aşkınlığı ifade edilmeli fakat başka dil ve açılardan Tanrı tanımlanmalı ve anlaşılmaya çalışılmalıdır. Tanrı'yı sadece tenzih ekseninde değerlendirilenleri, İbn Arabî 'mukayyet' altına alanlar olarak tanımlamaktadır. İbn Arabî'ye göre Tanrı sadece tenzih ile ifade edilmeye ve bilinmeye çalışılırsa insan agnostik ve deistik tavra yönelmektedir. Bu nedenle de Tanrı hakkında bilgi edinemedikçe insanın psikolojik ve inançsal bir krizle karşı karşıya kalabileceği bilinmektedir. Bu durumun farkında olan İbn Arabî, tenzih esaslı dili Tanrı'yı ifade etmede tek yetkin dil olarak kabul etmez ve bu dilin karşısına sıfatlarla bilinen Tanrı fikrini de eklemeler.

Teşbih esaslı dili ele aldığımızda; karşımıza insan ve varlığın taşıdığı özellikler sayesinde algılanan Tanrı fikri ve yaklaşımı çıkmaktadır. İnsanın somutlaştırma ve algıladıklarını sınıflandırma ihtiyacı Tanrı için de geçerlidir. Tanrı'nın bilinmesi soyut ve sınırlandırılmaz alandan ve boyuttan çıkarılıp bilinen alana ve maddesel zemine indirgenmektedir. Böylece insan Tanrı hakkında çizgileri ve sınırları daha belirli bir fikir geliştirmektedir. Teşbih esaslı dilin imkân ve sınırlılıklarını ele aldığımızda ise karşımıza antroposentrik zemin ve şirk gibi tehlikeli bir durum çıkmaktadır. Bu nedenle bu yaklaşımı benimseyen kimi akımlar (mücessime, müşebbihe vb) sert eleştirilere maruz kalmışlardır. İbn Arabî teşbih esaslı dili, sadece karşımıza sıfatlara sahip Tanrı fikrini çıkardığı için doğru bulur. Ona göre Tanrı bilinen sıfatlara sahiptir; fakat bizim taşıdığımız sıfatlardan daha yetkin ve daha yücedir. Ayrıca bütün sıfatların da kaynağıdır.

Tanrı hakkında kullanılan sıfatların, isimlerin ve sembollerin amacı aşkınlığı dil ekseninde bilinen boyuta taşımak ve algılamasını bilinir kılmaktır. Böylece insan Tanrı hakkında daha net algıya sahip olur ve kendisini yaratıcısına daha yakın hisseder. Dilsel ortaklık zemini sadece dilde kalmayıp (her ne kadar aynı anlam derinliğine sahip olmasa da) anlamsal bağın da kurulmasına olanak verir.

İki uç olan yaklaşımları benimseyenlerin aksine Şeyhi Ekber Tanrı hakkında kullanılan dile yeni bir boyut ve anlam kazandırmaktadır. Ona göre dil tek boyutta kaldıkça anlamı aktarma ve ifade etme alanı daraltılmaktadır. Böylece dilin hareket imkânı kısıtlanmaktadır. Tanrı zatı yönüyle insana hep bir sır olarak kaldığı gibi meydana getirdiği varlık ve kurduğu iletişim olan vahiyle de kendini insana açmaktadır. Bu iki boyut şeriatla net olarak ortaya konmaktadır. Aslolan Tanrı'nın bilinebilirliğini tevhid ekseninde değerlendirmek ve o dairenin içinde kalabilmektir. Böylece Tanrı ile kurulan bağ hem dikey hem de yatay eksendedir.

İbn Arabî kurduğu dil sistemiyle tenzih eksenli dilde Tanrı'nın üstünlüğünü vurgulamış, sıfatlar ve üns kurma ihtiyacını teşbih üzerinden açıklayıp bu ikisine bütünsel bakmıştır. İnsanın sadece salt akıl veya salt duylardan ibaret olmadığını farkında olarak Tanrı'yı bu iki yönü dikkate alarak ifade etmiştir. Sonuç olarak karşımıza çıkan çetrefilli problemi; Tanrı'nın zatı ve ulûhiyeti, insanın bilişsel ve duyuşsal yönü ve dilin çok yönlü hareket edebilme kabiliyetiyle aşmaya çalışarak bize yeni bir perspektif sunmuştur.

Kaynakça

- Ali Kâşânî Natanzî, M.B.(-/2012). *Tasavvufun ana esasları: misbâhûl hidâye ve miftâhu' - kifâye*. (Hakkı Uygur, çev.).Kurtuba Kitap Yayınları.
- Az, M.A. (2017). İlahi basitlik bağlamında Tanrı'nın bilinebilirliği: *İbn Sina ve Thomas Aquinas örneği*. Otto yayıncılık.
- Bolay, S.H. (1990). *Felsefi doktrinler sözlüğü* (5.Baskı). Akçağ Yayıncılık.
- Camî, M. (1481/2016). *Molla camî'de varlık: Dürretü'l fâhire ve şerhlerinin tercümeleri ile varlık düşüncesine dair incelemeler* (A. Acer, Ş. Öcal, edt.). Litera Yayıncılık.
- Chittick, W. (1989/2016). İbn arabî'nin metafiziğinde hayal: sufinin bilgi yolu. (Ömer Saruhanoğlu, çev.).Okyanus Yayıncılık.
- (2007/2017). *Kosmoz'un hakikati ilmi kainat, ilmi nefis, islam kozmozlojisi*. İnsan Yayınları.
- Chittick, W. & Murata S.(2010/2015). İslam'ın vizyonu. (Turan Koç, çev.). İnsan yayınları.
- Demirli, E. (2015). *Tasavvufun altınçağı: Konevi ve takipçileri*. Sufi Kitap Yayınları.
- Deniz, G.(2010). İnsan hürriyetinin metafiziksel temelleri. Litera Yayınları.

- Dworkin. R. (2013/2013). *Tanrısız din* (İsmet Birkan, çev.). Olvido Yayınları
- El Kayserî, D. (1988/2013). *Aşk şarabı ve hayat: kaside-i hamriyye şerhi*. İnsan Yayınları.
- En Nablusî, A. (1995/2003). *Gerçek varlık vahdeti vücûd'un müdafaası*. (Ekrem Demirli, çev.). İz yayıncılık.
- İbn Arabî. (1231/2017). *Fütûhât-ı Mekkiyye* (Ekrem Demirli, çev.). Litera Yayıncılık.
- (1231/2013). *Fusûsu'l-hikem*. (Ekrem Demirli, çev.). Kabalcı Yayınları.
- İzutsu, T. (2003). *İslamda varlık düşüncesi* (İbrahim Kalın, çev.). İnsan yayınları.
- (-/2005). *İbn arabî'nin fusûsundaki anahtar kavramlar* (Ahmet Yüksel Özemre, çev.). Kaknüs Yayınları.
- Karadaş, C. (2018). *Muhyiddin ibn arabî ve düşünce dünyası*. Otto Yayınları.
- (2017). *Sûfi itikadı*. Nizamiye akademi.
- Koç, T. (2013). *Din dili*. İz yayıncılık.
- (2018). *Dilin ötesi: kur'an'ın dil ve uslûbu üzerine*. İz Yayınları.
- Kutluer, İ. (2013). *Felsefi gökkubbemiz*. İz Yayınları.
- Murata, S. (1992/2019). *İslamda cinsiyet diyalektiği*. Hece Yayınları.
- Sevim, S. (1997). *İslam düşüncesinde mârifet ve ibn arabî*. İnsan Yayınları.
- Schaya L. (1981/2017). *Sûfi tevhid öğretisi*. İnsan Yayınları.
- Schuon, F. (1987/2013). *Manevi perspektifler*. (Nebi Mehdiye, çev.). İnsan Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2016). *Felsefe ve dil: wittgenstein üstüne dair bir araştırma*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tokat, L. (2012) *Dinde sembolizm*. Ankara Okulu.
- Yiğit, F. (2016). *İbn arabî metafiziğinde insan*. Önsöz Yayınları.